

номії в складі новоствореної Чехословацької Республіки. По-друге, проект з'єднання з Україною, за яке виступала Хустська Народна Рада і частина населення Закарпаття, став неможливим: Західно-Українська Народна Республіка впала під натиском польських військ, а Україна була завойована більшовицькою Росією. По-третє, ті політичні сили, які виступали за утворення незалежної держави, мали можливість утілювати свої ідеї в рамках найширшої автономії, яку обіцяв надати Підкарпатській Русі уряд демократичної Чехословацької Республіки на чолі з Т. Масариком.

Таким чином, входження Закарпаття до складу Чехословаччини мало легітимний характер як з погляду внутрішнього, так і міжнародного права. Про це свідчили, зокрема, рішення більшості Руських Народних Рад, рішення плебісциту емігрантів у США, рішення Центральної Руської Народної Ради (8 травня 1919 р.) – акти внутрішнього права, та рішення Сен-Жерменської конференції (вересень 1919 р.) і Тріанонський договір (червень 1920 р.) – акти міжнародного права. У всіх цих акціях важливу, навіть ключову, роль відігравав Т. Масарик.

3.2. Т. Масарик і його вплив на суспільно-політичний розвиток Закарпаття

Згідно з мирним договором, підписаним у Сен-Жермені 10 вересня 1919 р., територія русинів на південь від Карпат мала увійти до складу Чехословаччини, яка зобов'язалася утворити автономну одиницю, забезпечивши їй найширше самоуправління у рамках територіальної цілісності Чехословацької Республіки. Новоутворений Сойм мав бути наділений законодавчою владою у мовних, освітніх, релігійних справах, а також в інших справах, віднесених до його компетенції законодавством республіки. Найвищою посадовою особою у справах автономії мав бути відповідальний перед Соймом губернатор, призначений президентом республіки.

На момент входження до складу Чехословаччини площа Підкарпатської Русі* становила 12 617 кв. км, на ній знаходилося 487 населених пунктів, в яких проживало 604 593 чоловік. Щодо національного складу, то в краї проживало 372 500 осіб (62 відсотка) русинів, 103 690 (17,2 відсотка) – угорців, 79 715 (13,4 відсотка) – євреїв, 19 975 (3,3 відсотка) – чехів і словаків, 22 051 (4,1 відсотка) – інших національностей [99, с. 45].

Перед укладенням Сен-Жерменського мирного договору відбулася серія важливих переговорів між представниками Підкарпатської Русі та чехословацького уряду, результатом яких мало бути остаточне визначення кордонів автономії у рамках Чехословацької Республіки. Точніше, було заплановано визначити західний кордон Підкарпатської Русі на межі зі Словаччиною. Складність переговорів полягала в тому, що обидві частини федерації (Словаччина і Підкарпатська Русь) претендували на включення до їх складу території Східної Словаччини: колишніх угорських комітатів Сепеш, Шариш, Земплин і Абауй. Центральний уряд був поставлений у складну ситуацію. З одного боку, керуючись раніше даними обіцянками та офіційними домовленостями, він повинен був задовольнити вимоги щойно включеної до складу Республіки автономної Підкарпатської Русі. З іншого боку, виникав ризик ускладнення внутрішньодержавних стосунків між Словаччиною і центральним урядом та між Словаччиною і Підкарпатською Руссю при вирішенні питання на користь останньої.

За таких умов іще перед підписанням мирного договору розпочалися переговори між керівництвом Чехословаччини в особі її президента Т. Масарика та представниками Підкарпатської Русі в особі Г. Жатковича. Під час переговорів Г. Жаткович вимагав від Т. Масарика, щоб він підтримав проекти руських політиків щодо встановлення кордону між Словаччиною і Підкарпатською Руссю таким чином, аби частина східнославацьких те-

---

* Назва Підкарпатська Русь до часу прийняття Генерального Статуту Підкарпатської Русі, в якому вона була юридично акріплена, вживається умовно.

риторій опинилася у складі Підкарпатської Русі. Було запропоновано встановити кордон між цими двома частинами республіки відповідно до етнографічної карти Томашевського, котра датується 1906 роком. Г. Жаткович вимагав і від міністра закордонних справ Едварда Бекеша, щоб він підтримав встановлення кордонів між Словаччиною і Підкарпатською Руссю, спираючись на проект Центральної Руської Народної Ради [331, с. 54]. Е. Бенеш пообіцяв підтримку цього проекту, однак підкреслив, що із встановленням кордону таким чином не погоджуватимуться представники Словаччини. У відповідь на заяву Е. Бенеша Г. Жаткович зазначив, що він веде переговори не зі словаками, а з чехословацьким урядом у рамках погоджувальної роботи перед прийняттям рішення на Паризькій мирній конференції.

Після повернення з Парижа, де був підписаний мирний договір, який визначав належність Закарпаття до складу Чехословацької Республіки, Г. Жаткович від імені Підкарпатської Русі продовжив переговори з президентом Т. Масариком, під час яких надалі вимагав надання письмових гарантій про те, що територіальні претензії русинів будуть вирішені на їх користь. Незмінність вимог і свою рішучість у вирішенні цього питання Г. Жаткович пояснював тим, що таку гарантію вимагає Американська народна рада угро-русинів у США, яка спрямувала його в Європу. Крім цього, він додав, що Американська рада під впливом пропаганди з боку противників входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки почала сумніватися у правильності вибору, зробленого нею у жовтні 1918 р. Т. Масарик і на цей раз ухилився від надання письмових гарантій про встановлення кордонів між Словаччиною і Підкарпатською Руссю на підставі проектів, запропонованих американськими русинами і Центральною Руською Народною Радою в Ужгороді. Проте він усно запевнив Г. Жатковича, що в питаннях визначення кордону русини можуть бути спокійні [188, с. 72].

Після підписання Сен-Жерменського договору серед русинських політиків та інтелігенції панувало розчарування. Центральна Руська Народна Рада реагувала на підписання догово-

ру без особливого ентузіазму. Це лише частково було зумовлено відсутністю рішення щодо кордонів між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. 12 вересня в місті Ужгороді відбулося засідання Ради, на якому знову було порушено питання про приєднання до Підкарпатської Русі територій, що знаходилися у Східній Словаччині [331, с. 54-55]. Рада також вимагала надання права самоврядування в галузі релігії, освіти і господарства всім населеним пунктам Словаччини, в яких більшість жителів становлять русинами. Крім того, Центральна Руська Народна Рада виразила протест проти асиміляції русинського населення. Було висловлено невдоволення діями жупанів (губернаторів) Спіської, Шариської, Земплинської жуп, які, користуючись службовим становищем, припиняли виступи русинів, котрі домагалися встановлення кордонів автономії згідно з проектом, запропонованим Центральною руською народною радою. Така поведінка посадових осіб свідчила, на думку Ради, про неповагу як до міжнародних угод, так і до внутрішніх чехословацько-русинських договорів.

Реакція жупанів на виступи русинського населення певною мірою пояснюється нестабільною ситуацією, яка склалася на території Словаччини та Підкарпатської Русі. Унаслідок світової війни, угорської революції та румунської окупації частини території краю нормальне громадянське життя на території Закарпаття виявилось порушеним. Події, пов'язані з діяльністю Угорської радянської республіки та Словацької радянської республіки, активна діяльність Угорсько-русської партії, котра виникла 8 грудня 1918 р. у Будапешті й мала на меті повернути Закарпаття до складу Угорської республіки, викликали занадто пильне ставлення представників влади у словацьких регіонах до масових народних виступів. Крім того, у першій половині 1919 р. у деяких населених пунктах на території Підкарпатської Русі владу захопили комуністи, а кілька сіл проголосили себе самостійними одиницями, не визнаючи над собою влади жодної держави. Справи ускладнювало й те, що протягом літа-осені 1919 р. Йосип Габсбург налагодив контакти з колишніми угорськими чиновниками на Закарпатті для того, щоб перешкодити

входженню Закарпаття до складу Чехословаччини і створити на Закарпатті нейтральну територію під протекторатом Угорщини [234, с. 114].

Отже, ситуація на Закарпатті під час включення його до складу Чехословацької Республіки була надзвичайно складною. Крім зовнішнього впливу, який мав на меті перешкодити входженню Закарпаття до чехословацької держави, виникали внутрішні проблеми: непорозуміння між представницьким органом Підкарпатської Русі й урядом Чехословаччини, незаконне захоплення влади у деяких селах тощо. Чехословацький уряд уперше був поставлений перед необхідністю забезпечення територіальної цілісності і стабільності новоствореної держави. Складна політична обстановка стала причиною введення військової диктатури на території Підкарпатської Русі. На той час у Словаччині найвищою посадовою особою був Уповноважений міністр у справах Словаччини Вавр Шробар. Із формально-юридичного погляду до юрисдикції Міністра належала також територія на схід від Словаччини. Спираючись на надане йому право, 4 червня 1919 р. В. Шробар повідомив, що найвищу владу на сході республіки передає до рук військового командування. 6 червня 1919 р. генерал Енок проголосив військову диктатуру на території, яку контролювали війська чехословацької армії. 18 серпня 1919 р. збройні сили Чехословаччини зайняли решту території Закарпаття. Постановою Ради Міністрів від 18 листопада 1919 р. військова диктатура була поширена на всю територію Підкарпатської Русі. Такий стан тривав до 1923 р. [234, с. 114].

Кінець 1919 р. був часом утвердження нової республіки, у тому числі на території її автономної частини – Підкарпатської Русі. Чехословацька Республіка намагалася продемонструвати міжнародній спільноті, представником якої була Ліга Націй, що повністю дотримається права Підкарпатської Русі на автономний статус, визначеного мирною конференцією. Усі питання щодо управління Підкарпатською Руссю були включені празькою владою до Генерального Статуту про організацію й адміністрацію Підкарпатської Русі [338, с. 55 – 56]. У Прокламації вер-

ховного командувача Підкарпатської Русі з нагоди прийняття Генерального Статуту зазначалося, що воля руського народу здійснилася. Підкарпатська Русь вільна, а Чехословацька Республіка без затримки розпочинає виконання своїх зобов'язань щодо надання автономії Підкарпатській Русі, проголошеної на Паризькій мирній конференції. Виходячи з цих зобов'язань, до часу, поки не буде скликаний Сойм Підкарпатської Русі, влада Чехословацької Республіки видала Генеральний Статут про організацію й адміністрацію Підкарпатської Русі. Уряд республіки висловив сподівання, що члени Директорії як органу автономії усіляко підтримуватимуть адміністратора, призначеного центральним урядом [338, с. 55 – 56].

Генеральний статут про організацію й адміністрацію Підкарпатської Русі був затверджений постановою Ради Міністрів Чехословацької Республіки 7 листопада 1919 р. № 26536/1919 і проголошений генералом Еноком 18 листопада того ж року [331, с. 55]. Крім питань щодо організації управління на території Підкарпатської Русі, Статут визначав кордони та урядову мову автономії.

Підготовка до включення Закарпаття до складу Чехословацької Республіки та до управління цією територією була розпочата чехословацьким урядом ще в липні 1919 р. 29 липня 1919 р. міністр внутрішніх справ Чехословаччини Антонін Швегла був уповноважений урядом направити в Підкарпатську Русь чиновника для того, щоб управляти адміністрацією автономії. У розпорядженні міністра був досить великий апарат уряду, зі складу якого він міг обрати майбутнього керівника автономії. 1 серпня 1919 р. наказом міністра внутрішніх справ Я. Брейха, який прибув до Ужгорода ще 29 липня того ж року, був призначений тимчасовим адміністратором цивільними справами в області, зайнятій військами чехословацької армії. 20 серпня 1919 р. його урочисто призначили на посаду керівника Цивільного Управління [234, с. 115].

Працька влада також створила п'ятичленну тимчасову автономну раду під назвою Директорія автономної Підкарпат-

ської Русі. Головою Директорії був призначений Г. Жаткович, а членами – А. Волошин, Ю. Бращайко, Е. Торонський, Ю. Гаджега. Згідно з параграфом 5 Статуту “Директоріума Подкарпатської Русі”, Директорія поділялася на п’ять відділів: “а) Предсідательство и заграничне политичное отделение, б) Культурное и школьное отделение, в) Религійное, промислове и торговельное отделение, г) Правосудие, земледельное и продовольственное отделение, д) Отделение адміністрації (внутренних дел)” [234, с. 118 – 119].

Г. Жаткович, який частково заспокоївся через те, що уряд Чехословаччини дотримувався своїх зобов’язань, 12 серпня повідомив Центральну Руську Народну Раду про утворення Директорії. У листі до Центральної Ради Г. Жаткович, зокрема, зазначив, що призначена чехословацьким урядом Директорія керуватиме справами автономії, які не належать до компетенції уряду Чехословаччини, спільно з військовим диктатором генералом Еноком до того часу, поки мирною конференцією не буде остаточно вирішено питання території русинів на південь від Карпат. Після вирішення всіх питань президент республіки призначить першого губернатора Підкарпатської Русі. У той же час буде встановлено кордон між Словаччиною і Підкарпатською Руссю. До останньої, як писав Г. Жаткович, будуть остаточно належати Любонянський округ Спільської жупи, північна частина Земплинської та Шариської жуп, північна та східна частина Ужанської жупи, Березька, Марамороська та Угочанська жупи. Інші частини, які за проектом Центральної Руської Народної Ради мали бути включені до складу автономії, залишаться нейтральними до того часу, поки не буде проведено перепису населення, результати якого стануть основою для вирішення подальшої долі цієї території. Нейтральна частина Ужанської жупи буде юрисдикцією адміністрації Підкарпатської Русі. Руська держава матиме самостійність у мовних, освітніх і релігійних справах, а також у визначенні внутрішньої адміністрації. В Ужгороді буде скликаний Сойм, Підкарпатська Русь також матиме своїх депутатів у загальнодержавному парламенті [188, с. 71].

Лист Г. Жатковича до Центральної Ради є свідченням досягнення згоди між ним як представником Підкарпатської Русі та урядом Чехословацької Республіки щодо визначення статусу Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Слова "... маю счастья увѣдомити вас, что чехословенское правительство выименовало мене президентом русской автономной директоріи, которая будетъ состояти окрема мене изъ четырехъ членовъ...", якими починається послання, свідчить про те, що Г. Жаткович задоволений результатами переговорів, у результаті яких, окрім іншого, було вирішено надати автономію Підкарпатській Русі лише в мовних, освітніх та релігійних питаннях. Як було зазначено вище, Центральна Руська Народна Рада на своєму засіданні 8 травня 1919 р. прийняла рішення, яке визначило, що Підкарпатська Русь та Чехословаччина об'єднуються в єдину союзну державу з єдиним громадянством. До компетенції федерального уряду мають належати закордонні та військові справи, фінанси. У всіх інших питаннях руська держава самостійна. Аналізуючи обидва документи, можна дійти до висновку, що результатом переговорів між урядом Чехословаччини та представниками Підкарпатської Русі було суттєве звуження кола питань, які мають належати до компетенції автономії. Такий результат переговорів був зафіксований також у Сен-Жерменському мирному договорі від 10 вересня 1919 р., в котрому було зазначено, що Сойм Підкарпатської Русі як законодавчий орган автономії матиме найвищу законодавчу владу в питаннях місцевої адміністрації, мови, освіти, релігії та в інших справах, які будуть віднесені до його компетенції законами Чехословаччини [259, с. 21].

Згідно з прийнятим чехословацькою владою Генеральним статутом про організацію й адміністрацію Підкарпатської Русі, Директорію було визначено як дорадчий орган у справах автономії. Адміністратор разом із військовим командувачем концентрували в своїх руках виконавчу владу.

При Цивільному управлінні, яке очолював адміністратор, було створено ряд відділів-рефератів. На початку вересня 1919 р. налагодили свою роботу політичний і шкільний реферати. У цей

же час проходив процес формування реферату охорони здоров'я. 6 вересня того ж року був створений судовий реферат, 15 жовтня – реферат поліції, наприкінці жовтня – реферат публічних робіт. Останній поділявся на сім відділів (резортів) – управління, наземного будівництва, водного господарства, шосейних доріг та мостів, машинознавства й електротехніки, металургії, обліку. 1 грудня 1919 р. було організовано реферат пошт і телеграфів, а наприкінці року – господарський реферат [234, с. 116 – 117].

На початку січня 1920 р. з'явилося ряд нових адміністративних установ. Це передусім фінансовий реферат, який зайнявся переш за все проведенням обміну старих австро-угорських грошей на нові чеські крони. Слідом було створено ще два: сільськогосподарський (поділявся на 4 відділи: сільськогосподарсько-технічний, ветеринарний, лісництва, культурно-технічний) і реферат соціальної опіки. Останній повинен був піклуватися про молодь, інвалідів війни, здійснювати соціальний захист населення. Розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Чехословацької Республіки від 4 травня 1920 р. господарський реферат був реорганізований у підпорядкований центральному Міністерству внутрішніх справ Земський господарський уряд, який повинен був займатися постачанням населення Підкарпатської Русі продовольчими запасами [234, с. 116 – 117].

Протягом 1919 – 1920 рр. чехословацький уряд провів реорганізацію адміністративно-територіального устрою Підкарпатської Русі. Було встановлено поділ на чотири жупи (жупне обводи), які у свою чергу поділялися на окреси (округи). У цей час було створено Ужгородську жупу (лютий 1919 р.), Мукачівську жупу (травень 1919 р.), Березьку жупу (вересень 1919 р.). Мармороська жупа організована у липні 1920 р. з центром у Великому Бичкові, пізніше – у Солотвині. До складу чотирьох жуп входили такі округи:

Ужгородська – Ужгородський, Перечинський, Середнянський та Великоберезнянський округи;

Мукачівська – Мукачівський, Довжанський, Свалявський, Росвиговський, Нижньовецький, Волівський округи;

Березька – Берегівський, Хустський, Іршавський, Косинський, Севлюський округи;

Марамороська – Рахівський, Тересвянський, Тячівський, Великобичківський округи [331, 57].

Міста Ужгород, Мукачево, Берегово були виділені в окремі адміністративні одиниці.

Пізніше постановою Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини від 26 серпня 1921 р. було затверджено новий адміністративно-територіальний устрій краю з поділом на 3 жупи, 19 округів і 2 міста з правами округу:

Ужгородська жупа (з центром у м. Ужгороді) – Ужгородський, Перечинський, Великоберезнянський, Середнянський округи;

Березька жупа (з центром у м. Мукачеві) – Мукачівський, Нижньоверецький, Свалявський, Росвігівський, Іршавський, Косинський, Тисагатський округи, міста Мукачево і Берегово;

Марамороська жупа (з центром у м. Хусті) – Тячівський, Тересвянський, Великобичківський, Рахівський, Хустський, Довжанський, Волівський, Севлюський округи.

Методи управління адміністратора і військового командування викликали невдоволення з боку Директорії. Результатом цього було звернення до президента Чехословацької Республіки з вимогою змінити статус Директорії як дорадчого органу, наділити її найвищими повноваженнями щодо управління територією Підкарпатської Русі, а також підпорядкувати їй адміністратора. Виникав конфлікт між центральною та автономною владами, оскільки Прага у Генеральному Статуті надала широкі повноваження автономній владі, але реально їх не реалізувала. Мова йшла про повноваження, надання чи ненадання яких або суттєво посилювало становище Директорії, або, навпаки, послаблювало його. Такими повноваженнями були, наприклад, судочинство на Підкарпатській Русі (не був утворений Верховний Суд Підкарпатської Русі, а її територія підлягала юрисдикції Верховного Суду у м. Кошице), право командувача чехословацькою армією призна-

чати на території Закарпаття кількох членів Директорії (надане військовому диктатору урядом республіки), право вето Директорії при призначенні військовим диктатором урядовців і чиновників (не було включене до компетенції Директорії) та ін. [331, с. 56]. Празька влада не виконала також обіцянки призначити членами автономної ради тих осіб, яких запропонує Г. Жаткович.

19 січня 1920 р. Г. Жаткович у супроводі Ю. Брацдайка, Е. Торонського та Є. Пузи прибув до Праги, де вимагав проведення переговорів з президентом і урядом на предмет вирішення дискусійних питань, які стосувалися статусу автономної Підкарпатської Русі. Після переговорів із членами центрального уряду А. Швеглюю, Е. Бенешем та М. Годжом було створено три робочі комісії – територіальна, конституційна й адміністративна, метою яких було вирішення конкретних проблем у визначених галузях. Однак засідала і працювала лише територіальна комісія, яка мала визначити, де саме повинен проходити кордон зі Словаччиною. У засіданні цієї комісії брав участь і повноважний представник Словаччини Грушовський. Він заявив, що проблемами кордонів активно займається у парламенті Клуб словацьких послів (депутатів) і що Словаччина пропонує добровільно передати до юрисдикції Підкарпатської Русі територію, яка знаходиться між річками Уж і Ціркава на території Ужанської жупи, та невелику частину північно-східного Земпліна [331, с. 57]. Руська делегація негативно поставилася до такої пропозиції, оскільки територія, якою хотіла поступитися Словаччина, могла лише частково задовольнити вимоги русинів і не вирішувала проблеми кордону. Розуміючи, що політичні реалії склалися таким чином, що русини навряд чи можуть розраховувати на приєднання до автономії всіх східнославацьких жуп, делегація Підкарпатської Русі висунула вимогу передати до складу автономії хоча б північно-східні землі комітатів Земплін, Шариш та Спіш. На цьому робота комісії зайшла в глухий кут: не вдалося ні вирішити проблему, ні підготувати договір про встановлення кордонів.

Розчарований результатами переговорів, Г. Жаткович вирішив подати у відставку, таке рішення прийняли й інші члени Ди-

ректорії, які брали участь у переговорах у Празі. Про свій намір Г. Жаткович повідомив Празький уряд 19 лютого 1920 р., а 2 березня це зробили інші члени Директорії [234, с. 119 – 120]. Після обіцянок з боку уряду, що деякі питання, котрі обговорювалися під час переговорів, будуть вирішені позитивно і що буде створена Губерніальна Рада, а Г. Жаткович стане губернатором, він погодився обіймати цю посаду.

Конфлікт, що виник між центральною владою Чехословаччини та русинськими політиками, вдалося частково вирішити шляхом відкликання до Праги французького генерала Енока, який на Підкарпатській Русі став символом узурпації влади без будь-якої співпраці з представниками автономії. Протистояння, однак, повністю ліквідувати не вдалося, оскільки центральний уряд затримував втілення у життя реального автономного статусу, обіцяного Підкарпатській Русі за умови входження її до складу Чехословаччини.

Щодо останнього факту, то він як русинськими політиками, так і багатьма дослідниками проблем входження Закарпаття до складу Чехословаччини оцінюється як недодержання урядом Чехословаччини обіцянок, даних під час переговорів Т. Масарика з представниками американських русинів і під час Сен-Жерменської мирної конференції 1919 р. Зокрема, у своїй монографії Карпато-Українська держава П. Стерчо зазначає: “Святі обіцянки проф. Томи Г. Масарика перед включенням Закарпаття в рамці ЧСР, по включенню залишилися тільки обіцянками, а писані статті Сен-Жерменського договору залишилися також тільки на папері. Чехи, окупувавши Закарпаття, так як і всі інші окупанти, почувалися на становищі панівної нації, почали думати про створення єдиного “чехословацького” народу, про організацію централізованої держави ЧСР.

Автономні політичні права Закарпаття були знехтувані від самого початку... “ [259, с. 29].

Утримуючись від оцінки наслідків «затримання» надання автономії, вважаємо за необхідне зазначити, що чехословацький уряд перед включенням Закарпаття до складу Чехословаччини

підкреслював, що автономія буде надана, але її надання є питанням часу. Так, на засіданні Комісії з чехословацьких питань, яке відбулося 15 травня 1919 р., міністр закордонних справ Чехословаччини Едвард Бенеш заявив, що чехословацька влада підтримує встановлення такої форми державного устрою, яка наближається до федеративної. Саме це і є метою уряду, однак не можна передчасно децентралізувати новостворену державу, оскільки окремі її частини не досягли такого рівня економічного та культурного розвитку, як решта території республіки [305, с. 68]. У цьому контексті Бенеш згадав і територію Закарпаття, доволі бідну, слаборозвинутою як в економічному, так і в культурному плані. Тому перед тим, як надати реальну найширшу автономію з цілої низки питань, Прага планує спочатку вирівняти рівень розвитку Закарпаття з іншими чеськими та словацькими регіонами [305, с. 68]. Отже, плани чехословацької влади не були секретом і для русинських політиків. Таким чином, не варто говорити про невиконання центральним урядом своїх обіцянок щодо надання автономії Підкарпатській Русі, оскільки “затримку” цього процесу можна було передбачити ще до моменту включення Закарпаття до складу Чехословацької Республіки. Празький уряд гарантував надання Підкарпатській Русі реальної автономії у випадку входження її до складу Чехословаччини, однак не робив секрету з того, що автономний статус буде наповнений реальним змістом із того часу, як Закарпаття за рівнем економічного, культурного, політичного розвитку наблизиться до решти чеських і словацьких земель.

Внутрішня ситуація на Підкарпатській Русі, як політична так і економічна, і надалі залишалася досить складною. У листі Г. Жатковича до американських русинів 1920 р. було зазначено, що економічний стан русинсько-українського населення жалюгідний. Стосунки між православною і греко-католицькою громадами продовжувала залишатися конфліктними, що зумовлено багатьма факторами, у тому числі й боротьбою за використання культурних споруд. Суперечки між православними та греко-католиками спричинили прийняття парламентом Чехо-

словащини у 1921 р. закону, згідно з яким конфесія має право на користування церквою, якщо охоплює щонайменше 10 відсотків мешканців окремого села за умови, що вірники висловлюють бажання користуватися цією спорудою [114, 1921, 84]. У політичній сфері спостерігалася конфронтація між прихильниками “місцевої”, українофільської, та русофільської орієнтації, представники яких розходилися у поглядах на подальший розвиток краю. Одним із таких дискусійних було мовне питання, зокрема йшлося про те, яку мову слід вважати літературною для місцевого населення. У результаті восени 1919 р. Центральну Руську Народну Раду було поділено на дві. На чолі першої стояли А. Волошин, М. Стрипський, Ю. Брацайко, на чолі другої – А. Бескид, А. Гагатко.

Перша (Українська) Центральна Руська Народна Рада на чолі з А. Волошином підтримувала програму Директорії, прийнятої 22 грудня 1919 р., яка вимагала від чехословацького уряду прийняття “Окремої конституції підкарпатських русинів”. У той час у Народних зборах Чехословацької республіки йшла активна підготовка до прийняття конституції Чехословащини, і метою Директорії було включення до новоприйнятої конституції всіх вимог русинів та українців Підкарпатської Русі стосовно статусу автономії. Доказом того, що Перша Центральна Руська Народна Рада підтримувала позиції Директорії з цього питання, може слугувати декларація Центральної Ради, прийнята 18 січня 1920 р. У декларації Рада зверталася до президента Чехословащини Т. Масарика як до найвищого авторитета в республіці з вимогами забезпечити повну автономію Підкарпатської Русі, мотивуючи свої вимоги тим, що Чехословащина перед світовим співтовариством на Паризькій мирній конференції взяла на себе зобов’язання надати автономію Підкарпатській Русі у випадку її входження до складу Чехословацької Республіки [331, с. 58].

У листі до Т. Масарика члени Першої Центральної ради М. Стрипський, Н. Долинай, В. Токач гостро критикували Т. Масарика за невиконання ним обіцянок, даних Г. Жатковичу під час

переговорів 26 жовтня 1918 р. у Філадельфії. Під час цих перемовин Томаш Масарик заявив, що, якщо русини вирішать приєднатися до Чехословаччини, їм буде надано повну автономію. На питання, яким чином будуть встановлені кордони території русинів, він відповів: “кордони будуть визначені так, що русини будуть задоволені” [132, с. 20].

У кінці січня 1920 р. члени Директорії на чолі з Г. Жатковичем подали до уряду Чехословаччини вимоги у формі ультиматуму стосовно вирішення питань статусу автономії Підкарпатської Русі. Критичним моментом у конфлікті було подання у відставку президентом Директорії Підкарпатської Русі Г. Жатковичем 19 лютого 1919 р. на знак протесту проти політики празького уряду щодо Закарпаття і внаслідок невиконання урядом ультиматума Директорії.

29 лютого 1920 р. парламент Чехословацької Республіки прийняв Конституцію держави. У третій параграф Конституції були включені статті 10 – 13 Сен-Жерменського договору, які визначали основи статусу Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Включенням до Конституції статей Договору Чехословаччина формально виконала взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання. Згідно з цими положеннями Сен-Жерменського договору Підкарпатська Русь була визначена як автономна одиниця з найширшими самоврядними повноваженнями, які тільки можливі при збереженні єдності Чехословацької Республіки [259, с. 20 – 21]. Найвищим законодавчим органом Підкарпатської Русі був визначений Сойм, який має право вирішувати справи місцевої адміністрації та інші питання, віднесені до його компетенції законодавством Чехословацької Республіки. Губернатор Підкарпатської Русі, який є найвищою посадовою особою автономії, призначається Президентом Чехословаччини і є відповідальним перед Соймом автономії. Службовці в Підкарпатській Русі повинні призначатися переважно з числа місцевого населення. Підкарпатська Русь делегує представників у Національні Збори Чехословацької Республіки, які є найвищим законодавчим органом держави. Обрання послів від Підкарпатської Русі до парламенту

Чехословаччини буде визначатися законодавством Чехословацької Республіки. Посли від Підкарпатської Русі не мають права голосувати з питань, віднесених до компетенції Сойму.

Необхідно додати: Конституція Чехословацької Республіки була прийнята без участі представників Підкарпатської Русі, котрі мали право вирішального голосу, незважаючи на те, що в ній урегульовувалися основи статусу Підкарпатської Русі як автономії у складі Чехословаччини. Це було пов'язано з тим, що центральний уряд, посилаючись на нестабільну обстановку в краї, відклав проведення парламентських виборів на території Підкарпатської Русі.

З прийняттям Конституції чехословацька влада змушена була піти на деякі поступки у визначенні статусу Підкарпатської Русі, оскільки продовження конфлікту між центральною і місцевою владами не сприяло стабільності політичної ситуації в державі. Згідно зі змінами до Генерального статуту, прийнятими 26 квітня 1920 р., цивільного адміністратора було позбавлено права здійснювати місцеву виконавчу владу. Замість адміністратора вводилася посада Губернатора Підкарпатської Русі, до компетенції якого входило здійснення виконавчої влади у питаннях, віднесених до компетенції автономії. Губернатор має бути призначений президентом Чехословацької держави і здійснюватиме свої функції до того часу, поки не буде обрано Сойм Підкарпатської Русі. 5 травня на посаду губернатора призначено Г. Жатковича. Цікавим є той факт, що в день прибуття нового губернатора до столиці Підкарпатської Русі – міста Ужгорода – з ініціативи комуністичної партії, була організована масова акція протесту проти Г. Жатковича. Мітинг засвідчив, що новопризначеного губернатора підтримували не всі політичні сили краю [331, с. 58].

Незважаючи на включення до Конституції статей Сен-Жерменського договору 1919 р., які визначали основи статусу Закарпаття в складі Чехословаччини, та на зміни, внесені до Генерального Статуту про організацію та адміністрацію Підкарпатської Русі, фактичний статус краю майже не змінився. Це було зумов-

лено тим, що чехословацький уряд, незважаючи на введення посади губернатора, продовжував повністю контролювати процес управління Підкарпатською Руссю. Так, крім посади губернатора, було введено не передбачену жодним раніше прийнятим нормативним актом, який визначав статус Підкарпатської Русі, посаду віце-губернатора, котрий фактично здійснював найважливіші владні функції. Через віце-губернатора Прага мала можливість безпосередньо керувати справами Підкарпатської Русі, у тому числі і в галузях, віднесених до компетенції органів влади автономії. Це було пов'язано з кількома чинниками. По-перше, на посаду віце-губернатора призначалися виключно особи чеської національності, які були неофіційно наділені президентом функціями нагляду за всіма справами Підкарпатської Русі, зокрема здійснювали контроль і за губернатором. По-друге, в обов'язки віце-губернатора входило керівництво Цивільним Управліннями Підкарпатської Русі та підпорядкованими йому відділами, тобто всіма органами, які були наділені реальною владою. Віце-губернатором був призначений Петер Еренфельд. Автономні органи влади на чолі з губернатором не заперечували проти введення посади віце-губернатора, очевидно, не розуміючи всієї важливості повноважень, якими його буде наділено. Про цей факт свідчить і лист Г. Жатковича до американських русинів, в якому він не висловлює свого занепокоєння з цього приводу. Загрозу від уведення такої посади губернатор усвідомив лише пізніше, коли вся повнота влади фактично опинилась у руках віце-губернатора [331, с. 59].

У 1920 р. в Чехословаччині мали відбутися вибори до Народних Зборів і до місцевих органів самоврядування. Крім цього, відповідно до Генерального статуту протягом 90 днів після виборів до Народних Зборів Чехословацької Республіки мали відбутися вибори до Союму Підкарпатської Русі. Однак ці вибори не відбулися. Проведення як парламентських виборів, так і виборів до Союму Підкарпатської Русі було відкладено урядом Чехословаччини, який мотивував своє рішення тим, що в Підкарпатській Русі склалася важка політична ситуація, при якій більшість

на виборах могли отримати проугорські та більшовицькі сили. На засіданні урядового кабінету 20 травня 1920 р. було підкреслено, що Підкарпатська Русь ще недостатньо інтегрована у чехословацьку державу, тому необхідно виявляти особливу обережність у питаннях виборів та автономії.

Підкарпатська Русь не мала своїх представників ні в парламенті (хоча згідно із законом про вибори повинна була мати дев'ять послів (депутатів), ні у сенаті, де мусила мати п'ять сенаторів. Також не були обрані і органи місцевого самоврядування. Тим не менше на території Підкарпатської Русі на початку двадцятих років діяло близько дванадцяти політичних партій. Із них чотири були партіями, котрі представляли інтереси угорської меншини, одна – єврейської. Руське населення було представлено шістьма партіями [284, с. 82 – 93].

Конституція Чехословацької Республіки надавала досить широкі права майбутньому Союму Підкарпатської Русі. Згідно з нормами Конституції Союм міг приймати закони, які стосувалися питань мови, релігії, освіти, а також функціонування місцевої адміністрації. Ці закони мали основну силу на території автономії, навіть якщо вони суперечили актам, прийнятим Народними Зборами Чехословаччини. Окрім цього, Союму було надано право приймати спеціальні закони, які стосуються Підкарпатської Русі та діють на її території, у випадку надання йому такого права парламентом Чехословаччини і якщо прийняті закони не суперечать чинному законодавству Чехословацької Республіки. Конституція визначала Губернатора Підкарпатської Русі як найвищого представника автономії, котрий призначається на посаду президентом Чехословаччини. Було також зазначено, що губернатор відповідальний не лише перед Союмом Підкарпатської Русі, але й перед державною владою. Губернатору належало право контрасигнації законів Чехословацької Республіки, які торкались питань Підкарпатської Русі. Службовці повинні були призначатися з населення автономії. Представництво Підкарпатської Русі у законодавчому органі держави мало бути визначене законодавством Чехословаччини про вибори. Також було визна-

чено герб Підкарпатської Русі, який став частиною великого герба Чехословаччини.

Незважаючи на врегулювання в Конституції Чехословацької Республіки та в інших законодавчих актах республіки статусу Підкарпатської Русі, основні їх положення зрештою залишалися невиконаними. На практиці через деякий час після законодавчого закріплення статусу Підкарпатської Русі центральний уряд приступив до централізації держави.

По-перше, територія Підкарпатської Русі остаточно не була встановлена, ряд сіл із руським населенням, яке бажало увійти до складу автономного формування, залишився поза його межами. На території сусідньої Словаччини місцева влада намагалася асимілювати русинське населення з метою недопущення відриву територій, на яких проживала русинська більшість, від Словаччини та приєднання їх до Підкарпатської Русі. Вже в 1921 р. один зі словацьких жупанів Славик, діючи з відома центрального уряду, видає циркуляр № 1851, у якому вказує, що в Словаччині, тобто на захід від демаркаційної лінії Чоп – Ужок, “нема ніяких русинів” [259, с. 34]. Більше того, при утворенні Кошицької жупи в 1922 р. центральний уряд намагався відділити від Підкарпатської Русі ряд русинських сіл, навіть ставилося питання про відокремлення столиці краю – міста Ужгорода.

По-друге, для реального здійснення автономії нічого не було зроблено. Вибори до автономного Сойму не були проведені протягом 90 днів після дня виборів до Народних Зборів, як це було передбачено Генеральним статутом.

По-третє, після відставки першої Директорії друга не була призначена. Замість того призначено губернатора без чітко визначеної компетенції. Вся адміністративна влада була довірена віце-губернатору, вихідцю з «історичних земель», усупереч тому, що про таку посаду в попередніх нормативних актах мова взагалі не йшла [234, с. 122].

По-четверте, до державних і автономних урядів приймалися не вихідці з місцевого населення, а чиновники з Чехії. Урядовою мовою була виключно чеська, що викликало загальне невдово-

лення місцевих жителів. Це підтверджують публікації в пресі: на поштових і телеграфних урядах працювало всього 109 русинів, 306 чехословаків (із них 50 – словаків, решта – чехи) та 48 осіб інших національностей. У фінансових установах працював усього 41 русин і 1279 інших, у тому числі 1182 чехів і 10 словаків. Із 2262 державних службовців Підкарпатської Русі – усього 301 русин. І це в той час, коли вже багато молодих людей краю закінчили середні та вищі навчальні заклади, і відповідно спостерігався активний процес формування місцевої інтелігенції [132, с. 33].

14 липня 1927 р. згідно з законом чехословацького парламенту № 125 було проведено адміністративну реформу та введено новий адміністративно-територіальний поділ у республіці. Відповідно до цього закону територія Чехословацької Республіки була поділена на чотири адміністративні провінції (землі, краї): Чехія (зі столицею в Празі), Моравія-Силезія (зі столицею в Брно), Словаччина (зі столицею в Братиславі) і земля Підкарпаторуська (зі столицею в Ужгороді). Отже, замість надання нашому краю обіцяної реальної автономії правлячі кола Чехословацької Республіки вдалися до нових маніпуляцій.

На чолі кожної з земель було поставлено президента, який зосереджував у своїх руках усю адміністративну владу і призначався центральним урядом. На чолі Підкарпатської Русі було поставлено президента Антоніна Розсипала, який до того часу виконував функції віце-губернатора. Посада губернатора залишалася, але він фактично не мав реальних прав, перетворившись на номінальну фігуру, особу для “прикраси і пропаганди” [132, с. 32]. Уся повнота влади, адміністрація була сконцентрована в руках “президента Зеде Подкарпаторуске”, якого призначала Прага.

Адміністративна реформа 1927 р. була поведена без будь-яких консультацій із політичними силами Підкарпатської Русі, не кажучи вже про волевиявлення місцевого населення. При визначенні кордонів Підкарпаторуської землі центральний уряд теж уникав консультацій, мотивуючи цей факт тим, “що, мовляв, на Закарпатті не було автохтонного авторитетного, всіма визна-

ного, репрезентаційного тіла, з яким можна про це говорити“ [259, с. 34].

Розуміючи, що така зміна адміністративного устрою, прийнята без участі населення, не буде сприяти встановленню реального автономного статусу краю, Центральна Руська Народна Рада 9 лютого 1927 р. направила Меморандум президенту, міністрам, послам і сенаторам Чехословацької Республіки, в якому висловила протест проти законопроекту про адміністративну реформу.

Меморандум починається словами рішучого обурення проти урядового законопроекту про адміністративну реформу, яка торкнулася і автономних прав Підкарпатської Русі. Далі подано коротку історію входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки. Тут, зокрема, підкреслено, що наш край став складовою частиною республіки на підставі добровільного приєднання згідно з рішенням плебісциту, проведеного Американською народною радою угро-русинів у Скрентоні 12 листопада 1918 р., та рішенням Центральної Руської Народної Ради 9 травня 1919 р. Потім це було підтверджено Сен-Жерменською мирною конференцією [132, с. 33] і затверджено конституційним законом Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р., номер 121. Отже, проблема добровільного входження Закарпаття до складу Чехословаччини була закріплена як на рівні внутрідержавного, так і міжнародного права.

Територіальна комісія в Парижі, як вказано у Меморандумі, встановила підкарпаторусько-словацький кордон таким чином: “Демаркаційна лінія між словаками і русинами іде прямо від села Чоп до північної частини міста Ужгорода так, що залізна дорога залишається в Словаччині, а Ужгород у Підкарпатській Русі, а звідти по річці Уж до Карпат. Уся область на схід від цієї лінії повинна вважатися автономною областю Підкарпатської Русі“ [132, с. 32]. Згідно з відповідними рішеннями було встановлено, що демаркаційна лінія за бажанням русинів може бути змінена на їх користь лише окремим спеціальним договором Підкарпатської Русі з Чехословацькою Республікою.

Доповненням до вищенаведених актів був Генеральний Статут уряду Чехословацької Республіки, прийнятий у листопаді 1919 р., який визначив руську автономну Директорію з правом призначати і звільняти зі служби всіх чиновників і службовців Підкарпатській Русі, а також встановив, що вибори до автономного Сойму будуть проведені не пізніше 90 днів після виборів до Народних Зборів Чехословацької Республіки, а чиновники в краї русинів будуть за можливості призначатися з місцевого населення.

Після детального аналізу стану зі зволіканням надання Підкарпатській Русі реальної автономії, рішучого протесту проти спроб нових адміністративних махінацій Центральна Руська Народна Рада поставила в Меморандумі перед центральною владою конкретні вимоги:

1. Негайно визначити термін виборів до автономного крайового Сойму.

2. Призначити тричленну парламентську комісію для підготовки діяльності Сойму, для організації автономної адміністрації та контролю за діяльністю урядів.

3. Встановити справедливий етнографічний кордон між словаками і карпаторосами шляхом плебісциту, який повинна провести на спірній території Словаччини русько-словацька парламентська комісія.

У Меморандумі було також висловлено рішучий протест проти спроб центральної влади щодо визначення головного міста Підкарпатської Русі й перенесення столиці з Ужгорода до Мукачева. Ця позиція була обґрунтована конкретними історичними матеріалами.

Меморандум від імені Центральної Руської Народної Ради підписали відомі діячі Підкарпатської Русі: за президію – Й. Камінський, М. Брацайко; за секретаріат – М. Бескид, І. Куртяк, С. Фенцик, І. Поливка, А. Бродій, І. Фленков і М. Долинай [132, с. 32 – 34].

Незважаючи на суперечності між основними суспільно-політичними напрямками в краї – русофільським і українофіль-

ським, – Меморандум підписали представники обох напрямків. Цей факт свідчить про те, що, коли справа торкалася серйозних проблем життєдіяльності краю, які визначали його майбутнє, представники обох напрямків, попри суперечності, виступали як єдина політична сила для забезпечення інтересів Закарпаття.

Адміністративна реформа 1927 р. стала одним із важливих етапів централізації Чехословацької Республіки, фактично перетворивши її на унітарну державу. При цьому, якщо мова йде про інші землі республіки, то проведення такої реформи абсолютно легітимне. Що ж стосується Закарпаття, то тут необхідно зазначити, що воно, ґрунтуючись на волевиявленні свого народу, добровільно увійшло до складу Чехословаччини як автономна одиниця за федеративним (союзним) принципом. Вхідження Закарпаття на таких умовах гарантовало як внутрішнє законодавство республіки (Конституція ЧСР 29 лютого 1920 р., Генеральний статут 18 листопада 1919 р.), так і акти міжнародного права (Рішення Ради голів великих держав Сен-Жерменської конференції від 6 серпня 1920 р., Сен-Жерменський мирний договір від 10 вересня 1920 р.). Не враховуючи збереження посади губернатора, який став більше номінальною фігурою, чехословацький уряд фактично скасував окремішність, автономність Підкарпатської Русі, надавши їй статус, який за обсягом прав майже дорівнював статусу інших земель республіки. Отже, мова в цьому випадку йшла не про “затримку” надання автономного статусу Підкарпатській Русі, яке було певною мірою “зарезервоване” Чехословацьким урядом під час конференції в Сен-Жермені (про що заявив Е. Бенеш 15 квітня 1919 р. на засіданні Комісії з чехословацьких питань), а про фактичне перетворення автономії в адміністративну одиницю в унітарній державі. Статус Підкарпатської Русі зразка 1927 р. був регресивним порівняно з її статусом у 1919 – 1927 рр.

Окрема роль у процесі зміни статусу Підкарпатської Русі належить Т. Масарику – президенту Чехословаччини. Авторитет Т. Масарика як політика, державного діяча був беззаперечним у той час. Виходячи з цього, питання Закарпаття не могло ви-

рішуватися без його відома, більше того, він керував цим процесом. У цьому контексті цікаво було б простежити еволюцію поглядів Т. Масарика на статус Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини від часу переговорів із лідерами американських русинів до адміністративної реформи 1927 р. Отже, під час переговорів із Г. Жатковичем, який виступав від імені Американської народної ради Угро-Русинів у жовтні 1918 р., Т. Масарик заявив: якщо русини вирішать приєднатись до Чехословаччини, їм буде надано "повну автономію" [331, 49]. Але вже під час роботи Сен-Жерменської мирної конференції 15 травня 1919 р. Чехословаччина в особі міністра закордонних справ Е. Бенеша, який був одним із найближчих соратників Т. Масарика і не міг діяти без згоди останнього, заявила, що Чехословаччина підтримує територіальну організацію своєї держави, засновану на федеративному принципі, однак до того часу, поки всі землі республіки не досягнуть майже однакового рівня економічного і культурного розвитку, федералізація держави буде передчасною. Це в основному стосується територій, на яких проживає русинське населення, оскільки саме там спостерігається зубожіння населення, низький рівень загальної та політичної культури тощо. Виходячи з цього, як було зазначено у виступі, чехословацькій державі потрібно чимало часу, матеріальних і фінансових ресурсів для того, щоб підвищити рівень загального розвитку Закарпаття і ступінь політико-правової свідомості населення. Тільки після цього уряд Чехословаччини вважає за можливе забезпечити автономію русинського населення в повному обсязі [305, с. 68].

Крім цього, ступінь самоврядності Підкарпатської Русі у період із жовтня 1918 до квітня 1919 р. змінився: відбувся рух від "повної автономії" до автономії у справах внутрішньої адміністрації, у мовних, освітніх, релігійних питаннях. Адміністративною реформою 1927 р. чехословацька влада під керівництвом Томаша Масарика позбавила Закарпаття автономного статусу навіть формально, майже зрівнявши його в статусі з іншими територіальними одиницями (землями) держави. Статус Закарпаття відрізнявся від інших земель республіки наявністю фак-

тично безправного губернатора і до цього часу не скликаного Сейму, який мав бути наділений деякими законодавчими функціями, правда, значно обмеженими.

Таким чином, незважаючи на фіксацію автономного статусу Підкарпатської Русі як у актах внутрішнього законодавства, так і в міжнародно-правових актах, наповнення цього статусу конкретним змістом затримувалось урядом Чехословаччини. Реальний автономний статус Підкарпатська Русь отримала лише у листопаді 1938 р. в той час, коли Томаша Масарика вже не було серед живих, а подальше існування Чехословаччини було під питанням.

3.3. Ставлення Т. Масарика до українського національного руху

Державна політика Чехословацької Республіки у національній політиці була досить виваженою і толерантною, з одного боку, і достатньо суперечливою, з іншого. Розуміння сказаного слід шукати в самих суперечностях суспільно-політичного розвитку тогочасності. На це впливали різні суб'єктивні й об'єктивні чинники, політичні сили, політична ситуація як у карпатському регіоні, так і в Європі та світі. Ця справа має різні складові, які теж треба розглядати окремо. Найперше мусимо відокремити проблему ставлення до політичного самоуправління краю, тобто надання йому крайової автономії, окремо розглядати політику в галузі освіти і культури, ставленні до політичного руху, діяльності власне партійно-політичних, громадських та ідеологічних середовищ.

Попри всю кон'юнктуру багатьох аспектів державної політики перш за все необхідно розглянути головні чинники, які були орієнтирами у політиці молодій чехословацькій державі, в тому числі й у ставленні до Закарпаття та української національного руху в регіоні. Чехословаччина – національна держава, де титульною нацією була чеська нація. Такою вона була в дій-